

IRENA OREL

<https://orcid.org/0000-0002-2576-079X>

LESIKA HIPOLITOVEGA SLOVENSKEGA PREVODA *ORBIS PICTUS* (1712) PRIMERJALNO S KASNEJŠIMI DELNIMI SLOVENSKIMI PREVODI

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.2.09](https://doi.org/10.3986/JZ.28.2.09)

Prispevek ob tristoletnici smrti Janeza Adama Gaigerja, patra Hipolita Novomeškega, po predstavitvi manj znanih, celo nasprotujočih si biografskih podatkov obravnava izbrano splošno in terminološko leksiko prvega in edinega celotnega slovenskega prevoda otroške enciklopedije *Orbis sensualium pictus* (1658 idr.) češkega pedagoga Jana Amosa Komenskega (1592–1670), ki je dodan Hipolitovemu rokopisnemu slovarju *Dictionarium trilingue* (1711–1712), glede na kontinuiteto v nadaljnjih delnih prevodih v slovenskih slovnica prve polovice 19. stoletja in v sodobnosti.

Ključne besede: slovenska zgodovinska leksikologija, strokovno izrazje, prevodi *Orbis pictus*, Hipolit Novomeški, Jan Amos Komenský

The Lexicon of Hippolytus's Translation of *Orbis pictus* (1712) Compared to Later Partial Slovenian Translations

This article marks the three hundredth anniversary of the death of Joannes Adamus Gaiger (monastic name Hippolytus of Novo Mesto, *Hippolytus Rudolphswertensis*). Following the initial presentation of less well-known, even contradictory, biographical information, the article examines selected general and terminological lexis of the first and only complete Slovenian translation of the children's encyclopedia *Orbis sensualium pictus* (1658) by the Czech educator John Amos Comenius (1592–1670), which was included in Hippolytus's manuscript *Dictionarium trilingue* (1711–1712) with regard to its continuity in later partial translations in Slovenian grammar books from the first half of the nineteenth century and in the present.

Keywords: Slovenian historical lexicology, terminology, translations of *Orbis pictus*, Hippolytus of Novo Mesto (*Hippolytus Rudolphswertensis*), John Amos Comenius

1 BIOGRAFSKI IN BIBLIOGRAFSKI PODATKI O HIPOLITU NOVOMEŠKEM

Kapucin p. Hipolit Novomeški (= H), Janez Adam Gaiger¹ (rojen v Novem mestu 1667, umrl v Kranju 1722), »[o]srednji slovenski slovstveni in kulturni delavec v drugem desetletju 18. stoletja« (Bačer 2020), ni bil le prizadeven razširjevalec

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

¹ Priimek je tako zapisan skladno s Hipolitovo izjavo iz leta 1685, objavljeno pri Ruplu (1951: 242) in navedeno v starejših biografskih, jezikovno- in literarnozgodovinskih virih, v novejših (npr. v *Slovenski biografiji*) pa se, verjetno po očetovem priimku, navaja kot Geiger.

slovenske besede na verskem področju (z novo priredbo lekcionarja *Evangelii-nu Lystuvi* (1715, ²1730), s prvim slovenskim natisnjenim prevodom Kempčar-nove *Hoje za Kristusom*, predelanim po rokopisu Matije Kastelca, z naslovom *Bukvice od slejda inu navuka Kristusa našiga izveličerja* (1719)), temveč se je zapisal v jezikoslovno zgodovino predvsem kot slovaropisec, avtor najboljšejnje-ga dvodelnega trijezičnega slovarja *Dictionarium trilingue ex tribus nobilissimis Europæ linguis compositum, in anteriori parte latino-germanico-sclavonicum, in posteriori parte germanico-sclavonico-latinum*, [...] *Calamo, et opera R. P. HIPPOLYTY, Rudolphwertensis, Ordinis Minorum Capuccinorum Provinciæ, Styriæ Concionatoris, et quondam SS. Theologiae Lectoris concinnatum* (1711–1712) (= HDT), ki je ostal v rokopisu. Ko mu je želel dodati kratko slovnico za sklanjatve in spregatve,² ga je tiskar J. Mayr seznanil z Bohoričevo slovnico in Hipolit je po njej začel usklajevati črkopis slovenskih ustreznice. Vendar je delo po črki E opustil (predelani rokopis od črke A do E hrani NUK, Ms 352) in pripravil priredbo prve slovenske slovnice z naslovom *Grammatica Latino-Germanico-Sla- vonica* (1715).³

Poleg redkih poznanih in tudi neenotnih biografskih podatkov je treba izpo- staviti njegovo plemiško poreklo po očetu, znanem slikarju in pozlatarju Hansu Georgu Ge/a/igerju von/a Ge/a/igerfeld, plemiču (knezu?), verjetno priseljenem s Koroškega (E. Cevc po I. Komelju (1989: 175), navedeno po Benediku (1994: 212)) oz. prišleku iz osrednjealpskega prostora (? , ok. 1610 – Zagreb, 1681 (Na- rodna galerija 1600–1700)),⁴ medtem ko o materi, ki je gotovo bila slovenskega rodu, ni podatkov. Za kraj rojstva Janeza Adama Kidrič (1928: 321) v SBL navaja Novo mesto, kjer je deloval njegov oče. Razlikujeta pa se določitev kraja zadnjega bivanja (omenjata se Kamnik (Kidrič 1928; Bačer 2020; Wikipedija; Wikiwand), čeprav tam kapucinskega samostana ni bilo, in Kranj (Smolik 1990: 24; Benedik 1994: 212⁵)) ter datum smrti (5. april (Kidrič 1928; Bačer 2020; Benedik 1994; Wikipedija; Wikiwand) in 28. april (Smolik 1990, ki ga je povzel po »novih bio- grafskih podatkih o kapucinih, slovenskih pisateljih« M. Rupla (1951: 241–242),⁶ na podlagi tega tudi popravek uredništva v biogramu v *Slovenski biografiji*).

Vsi viri navajajo, da se je šolal pri jezuitih v Ljubljani in bil redovnik kapu- cinskega reda v Novem mestu od leta 1684.⁷ Benedik še omenja, da je noviciat opravil v Gorici pod vodstvom magistra, gvardijana in provincijskega defnitorja

2 Podoben namen ustvariti slovar, slovnico in primerne učne knjige je imel tudi Komenský (Lah 1915: 129).

3 Natančno primerjavo po poglavjih z izvirnikom in kasnejšima priredbama Bohoričeve slovnice iz leta 1584 je napravil Kozma Ahačič (2012: 87–[166]).

4 »Mojster, ki se je podpisoval z začetnicami HGG, ni bil le slikar, temveč tudi pozlatar, plemič in sodnik v Novem mestu. Deloval je na Dolenjskem in v okolici Zagreba« (NG).

5 Benedik v op. 76 opozarja na napačen kraj smrti: »Priročniki literarne zgodovine pogosto napak pišejo, da je umrl v Kamniku.«

6 Rupel v navedenem delu ugotavlja, da se podatki v SBL (Kidrič 1928: 321) ne ujemajo »s podatkom v zagrebškem Katalogu (v mrliški knjigi), zakaj tu stoji, da je umrl "Crainburgi — 28. Aprilis — 1722"«.

7 Po lastni izjavi ob koncu noviciata je 17-leten vstopil v kapucinski red (Rupel (1951: 242) je izjavo tudi objavil; Benedik 1994: 212).

p. Hieronima iz Gradišča ob Soči, zaobljube pa je podal 28. maja 1685. Študij filozofije in teologije je najverjetneje opravil v Mariboru in Ljubljani pod vodstvom lektorja p. Lambreta[!] iz Niederdorfa (Dolinja vas na Koroškem), ni pa še znano, kje in kdaj je bil posvečen v duhovnika (Benedik 1994: 212). Kot lektor je predaval dvema skupinama študentov: prvi skupini 1697–1700 filozofijo v Mariboru in 1700–1704 teologijo v Gradcu, drugi pa 1709–1712 filozofijo v Mariboru in 1712–1715 teologijo v Ljubljani. Službo gvardijana je opravljal: 1704–1706 v Kranju, 1716–1718 v Novem mestu in 1718–1719 v Ljubljani (Benedik 1994: 212).⁸ Umrli je torej v Kranju 28. aprila 1722.⁹

2 PREVOD *ORBIS PICTUS* (= OP) J. A. KOMENSKEGA V SLOVENŠČINO IN KONTINUITETA PREVAJANJA

Trijezični rokopisni slovar HDT, ki je bil pripravljen za tisk (natisnjena je naslovnica in začetek črke A z latinskim ter črke B z nemškim izhodiščem), vsebuje med sedmimi dodatki na petem mestu prevod latinsko-nemškega besedila OP (70 strani) po delu Jana Amosa Komenskega, brez omembe izvirnika, naslova, avtorja in prevajalca ter brez predgovora. Začne se z *Invitatio – Einleitung zum Lehre – Vablenje k'vuku*, ki mu sledijo vseh 150 poglavij po pojmovnih področjih (od *Deus – Gott – Bug* do *Judicium extremum – Das Jüngste Gericht – Púfledna sôdba*), sklep (151. *Kláusula – Beschluß – Sklémba*) ter latinsko, nemško in slovensko kazalo naslovov po abecedi: *Index Titulorum Latinus – Titel=Regijster – Slovénjki Regijhtèr* (skupaj 75 strani).

Ivan Lah (1915: 189) je pomen izvirnika označil tako: »«Orbis pictus» je nekaka sinteza vsega obširnega dela velikega Jana Amosa Komenskega. V njem se zrcali veliki duh učitelja narodov.« V Predgovoru po izdaji iz l. 1686 iz Licejske knjižnice v Ljubljani je navedel didaktične vrednote tega dela, ki predstavlja »kratek zapopadek vsega sveta in vsega jezika, polna podob ali slik, imen in popisov«, pouk kot »zdravilo nevednosti«, ki mora biti »popolen, jasen in stalen [...] tako da se vse čutne reči čutom prav predstavijo, da jih more razum pojmovati« (Lah 1915: 190).

Hipolitova priredba,¹⁰ ker ne gre za dobesedni prenos iz latinščine in nemšči-

⁸ Kidrič navaja, da je bil do smrti gvardijan samostana v Kamniku.

⁹ Popravek uredništva na 28. april v biogramu je bil sprejet na podlagi Ruplovega navedka v *Slavistični reviji*. Za pojasnilo in biografski podatek se zahvaljujem sodelavcema *Slovenske biografije* Mojci Mlinar Strgar in Martinu Grumu.

¹⁰ Lah (1915: 126) kot že pred njim Kopitar predvideva prevod po najstarejši ohranjeni izdaji v Licejski knjižnici iz l. 1686, ki jo hrani NUK (GS 6372) in s katero se ujema v latinskem in nemškem besedilu. Ta del Hipolitovega slovarja so obravnavali različni jezikoslovci in pedagogi, npr. J. Kopitar v slovnici (1809: 88–98) primerjalno z Vodnikovo priredbo petih razdelkov, J. Marn v *Jezičniku* (1884: 2–3), F. Ilešič (1900; 1902), I. Lah (1915–1919) v obsežni razpravi s prevodom predgovora slovarja, primerjavo z dostopnim izvodom Komenskega iz l. 1686, natančnim opisom Kopitarjeve obravnave in z objavo celotnega Hipolitovega besedila v prečkovan obliki, H. Leeming pa je po besediloslovni primerjavi prevoda glede na latinsko predlogo izčrpno analiziral in po poglavjih navedel prevzete besede v celotnem OP (1991) in kalke v prvih 43 poglavjih (1996). M. Bečková (1989: 423, 429, 431) izpostavlja Hipolitovo kulturno

ne,¹¹ je prvi in zelo ažuren prevod – samo s polstoletnim zamikom – naprednega enciklopedičnega slikovnega šolskega učbenika Komenskega v slovenščino. Datacija besedila v leto 1712 je izbrana z ozirom na Hipolitov zapis o zaključku slovarskega dela, Lah (1919: 83–84) pa predvideva nekajletni zamik do izdaje priredbe Bohoričeve slovnice (1715), ker upošteva izboljšave pisave po njej.

Velik odmev dela Komenskega tudi med Slovenci izkazujejo kasnejši delni prevodi *Sveta v slikah/podobah*, ki jih omenja Ilešič (1902: 3): »Med tem pa nam je na zapadu latinska kultura, združena s slovansko naravo, dala Komenskega, in na njem sloni naša današnja pedagogika.« Med slovenskimi uporabniki *Sveta v slikah* navaja p. Hipolita, Kopitarja in Vodnika, dr. (Jakoba) Zupana, ki je hotel prevesti Komenskega, B. Potočnika l. 1849 v njegovi slovnici, L. Jerana, ki ima nekaj poglavij v abecedniku (1853),¹² O. Cafa, ki je po »Obrazovidih« iskal besede, B. Raiča, ki je prevedel cel OP, a mu lavantinski ordinariat tiska ni odobril, »češ, da prvi članek (o Bogu) diši preveč po hereziji« (Ilešič 1902: 3). Kontinuiteto OP omenja tudi Lah, ki poudarja posebno vrednost Hipolitovega prevoda: »Zgodovina slovenske pedagogike bo morala v njem slaviti moža, ki je prvi — med Slovenci spoznal pomen in vrednost velikega pedagoga Komenskega — in je hotel slovenskemu narodu napisati potrebne knjige po načrtu slavnega “učitelja narodov”« (Lah 1915: 23).

3 PRIMERJAVA LEKSIKE V HIPOLITOVEM PREVODU OP S KASNEJŠIMI DELNIMI PREVODI IZ PRVE POLOVICE 19. STOLETJA

3.1 Ohranjanje in izmenjava leksike v štirih prevodih OP

Kontinuiteto Hipolitove leksike, pa tudi drugih jezikovnih ravnin od glasoslovja do skladnje, lahko spremljamo v kasnejši delni recepciji OP v slovnicaх iz prve polovice 19. stoletja in s primerjavo s starejšimi in sodobnimi slovarskimi viri.¹³ Odmev na Hipolitovo (= H) priredbo OP je s kritično ostrino izkazan skoraj sto let kasneje

dejanje, prvi prevod v katoliškem okolju in četrti prevod v slovanske jezike za poljskim, češkim in ruskim.

11 Dopolnil je začetni razdelek o Bogu (prim. Lah 1916: 17–18, 20–21, ki navaja odstavek iz OP Komenskega (1686) in iz Hipolitovega rokopisa; Bečková 1989: 427) in spremenil tri vrstice v razdelku o filozofiji (Lah 1915: 125; Bečková (1989: 429) izpostavlja informativni pomen spremembe). Razlikuje se zlasti v poglavjih o veri (129. *Sepultura*, razširil je 144. *Religio*, predelal 150. *Judicium externum*), pri 108. *Europa* je uvedel še zemljepisno ime *Dalmacija*, stvarne dopolnitve so še sklepní del v 45. razdelku *Agricultura*, besedilo pri 133. *Ludus pilae*, proti koncu se vedno bolj osvobaja od predloge, z viškom v *Clausula – Sklemba* (Bečková (1989: 427–429) ne izključuje možnosti različnih predlog, saj jih je bilo po Pilzu 66 (Bečková 1989: 429)); po izdajah iz 1685 in 1686 je v manjšem obsegu prilagajal besedila tudi na drugih mestih.

12 Abecednika niti Raičevega rokopisa ni v razvidu.

13 Upoštevani so vsi zgodovinski slovarji s portala Fran (*Besedje slovenskega knjižnega jezika* 16. stoletja (= B16); M. Snoj, *Slovar jezika Janeza Svetokriškega* (= SV); J. Stabej, *M. Kastelec – G. Vorenc: Slovensko-latinski slovar (1680–1710)* (= KV); M. Snoj, *Slovar Pohlinovega jezika* (= POH); V. Novak, *Slovar stare knjižne prekmurščine* (= SSKP); Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar* (= PL)); sodobni narečni slovarji in *Slovenski lingvistični atlas* (SLA 1, SLA 2); slovar knjižnega jezika (= SSKJ2); *Slovenski pravopis* (= SP); *Sinonimni slovar slovenskega jezika* (= SSSJ) ter *Slovenski etimološki slovar* M. Snoja (= SES) in *Novi etimološki slovar slovenskega jezika* M. Furlan (= NESSJ).

v slovnici *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1809) J. Kopitarja, ki je med drugim objavil Hipolitovo nemško in slovensko besedilo petih razdelkov iz OP (45. *Poljko délo*, 46. *Shivinfka reja*, 47. *Zhebelaria*, 48. *Preja*, 59. *Tkanje*) in nato izboljššan prevod V. Vodnika (= V) v posodobljeni osrednjeslovenski knjižni normi, ki je »bolj v duhu kranjskega jezika« (Kopitar 1809: 95–98). Zatem je J. L. Šmigoc (= Š) v slovnici za Nemce *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre* (1812: 236–240) približal prve štiri slovenske razdelke,¹⁴ ujemalne z V, vzhodnoštajerskemu jeziku, in sicer v razširjeni in predelani obliki (*Poljsko délo*, *Shivinska reja*, *Pzhelarija* (*Zhbelarija*, *Zhmelarija*), *Preja*). Sredi 19. stoletja je B. Potočnik (= P) vključil prevod OP z izborom 95 razdelkov¹⁵ samo ob nemškem besedilu¹⁶ v tretji del obeh izdaj *Grammatik der slowenischen Sprache* (1849; 1858: [105]–145), imenovan »Hrestomatija« (*Dritter Theil. Chrestomathie. Die Welt in Bildern, von Joh. Am. Komenski – Svet v obrazih, spisal Janez Am. Komenski*). Med njimi je tudi pet omenjenih poglavij (44. *Poljarija*, 45. *Živinska reja*, 46. *Čbelarija*, 57. *Obdelovanje lanú*,¹⁷ 58. *Tkavštvo*).

Da je izbor leksemov, besedotvornih postopkov in sredstev v posameznih prevodih zelo raznolik, pokaže že primerjava poimenovanj za dejavnosti in obrti v naslovih: npr. H 45. *Agricultúra – der Feldbau – Polsku dellu*, V, Š *Poljko/Poljsko délo*, P *Poljarija*¹⁸ z zamenjavo samostalniške zveze z izpeljanko iz določila s priponskim obrazilom (-ar)ija, povezanim z latinskim -ia/-ium, nemškim -(er)ei, ki ga pri drugih dejavnostih pozna tudi H (57. *Gostarya – Convívium – Die Mahlzeit*,¹⁹ P 56. *Pojedina – Die Mahlzeit*; ujemata se v H 54. *Kuharya – Coquinária – das Kochwerck*, P *Kuharija – Die Kochkunst*; H 49. *Krúshna Pekaría, ali Pezharia*, P *Pekarija*). Namesto H 53. *Mefsaria – Laniónia – Fleischbackerey* pa P uporabi za dejavnosti posplošeno knjižno obrazilo -stvo, pogostejše šele v PL²⁰:: 52. *Mesarstvo – Die Metzgerei*. Pri pivovarstvu (56. *Zythopoeía – Die Bierbrau*) H naslova ni napisal (za pivo ima *vuol*), P ima izpeljanko iz starega poimenovanja *vol*: 55. *Volarija – Die Bierbräuerei*. Zveza *živinska reja* ostaja v naslovu vseh prevodov, toda P (1858: 45., 123.) nato v besedilu uporabi zvezo *poljsko delo* in zloženko *živinoreja*. H ima za čebelarstvo še opisno zvezo *Kunsh med délati*, ki jo V in P zamenjata z izpeljanko *Zhebelaria/Čbelarija*, Š glasovni različici iz *bč-Pzhelarija* doda v oklepaju kranjsko *Zhbelarija* in vzhodnoštajersko *Zhmelarija*, za čebele pa ima ob *pčele* še vzhodnoštajerski različici *čmele*²¹ in *čele*. Za predilstvo

14 Zadnji razdelek o tkanju je delno povzet na koncu četrtega.

15 Zajame večino razdelkov do 97.: H *Shula* (P 90. *Učivnica*) ter na koncu še 122. *Meštu* (91. *Mesto*), 123. *Tu snótrajníe tiga mešta* (92. *Notranje v mestu*), 126. *Kupzhya* (93. *Terg*), 127. *Méra inu Vaga* (94. *Mera in viež*) in 129. *Pokopalishzhe* (*Sepultura – Begräbniß*) (95. *Pogreb*).

16 Nemško besedilo v H in P se ne ujema na vseh mestih, ponekod je tudi skrajšano, ker je P uporabil mlajšo izdajo.

17 Kopitar ga pomotoma označi kot XLVIII.

18 PL *poljedelstvo* označi za novoknjižno, tj. novejšo zloženko, po Cigaletu, Janežiču in Cafu.

19 PL se sklicuje na nemško *Gasterei*.

20 H ima obrazilo -stvo v *Prestvu in Ribištvu* (tudi KV, SV, POH idr.).

21 V SSKJ16 so v Dalmatinovi Bibliji v Registru izpričane pokrajinsko omejene osnove *čib-*, *bač-*, *čm-*, pri Trubarju *čeb-*, *žb-*, pri Megiserju 1603 slovensko (*Sclav.*) *čib-*, koroško *buč-*. Različica *čmela* je tudi primorska, imata jo Alasia in Štrekelj (za podatek se zahvaljujem recenzentu/recenzentki).

ima H besedotvorni sopomenki iz iste glagolske podstave *Préja ali Preftvu*, od katerih V in Š ohranjata le prvo, P pa ima na podlagi latinske in nemške predloge (H 58. *Tractatio Lini – Flachs Arbeit*, P 57. *Die Behandlung des Flachses*) zvezo *Obdelovanje lanu*. Za tkalstvo ima H v naslovu izpeljanki *Tkánje, Tkáliszhe*²² (59.), V ohranja prvo, P pa ima *Tkavštvo*.

Podobno variantnost kaže izmenjava izrazov v besedilu, le da V pogosteje dodaja sopomenke, tudi besedotvorne: H *orazh*, ujemalen s sodobnim knjižnim izrazom, ki ga ob drugem ohranjata tudi V in Š, P pa ima le obliko *ratej*, ki jo sopomensko navaja že V (*orázh, ali ratej*), Š pa doda različico *oratar (orazh (ali orátar))*.²³ Ob poimenovanju priprave za oranje *plug*,²⁴ ki jo imajo vsi prevodi in se pojavi že v 16. stoletju (B16 in kasneje KV, POH), V doda še sopomenko *drevo* (SSKJ16 pri Trubarju v pomenu *ralo*, POH).²⁵ Za kravjega pastirja (H *kravar*) V in Š uporabita dve vrstno različni podpomenki (*volár, ali kravár*),²⁶ P pa ima nadpomenko *čednik*. Za ovčjega pastirja pa ima H tri sopomenske ustreznice, in sicer izpeljanko, besedno zvezo in nadpomenko, skladno z nemškim besedilom (*ovzhár, ovzhji Pastryr*,²⁷ *ali zhejdnik – der Schäfer, der Schafhirt od Heerder*), v latinskem besedilu sta le dve poimenovanji, vrstno opredeljeno in nadpomensko (*opílio, paf-tor*), V in Š ohranjata obe enobesedni (*ovzhar ali zhrednik*), P pa se omeji le na pomensko ožje (*ovčar*). Pri pastirjevi opremi imajo H, V in Š za glasbilo poimenovanje *piščalka* (H *piszháuko*,²⁸ V *pifhalko*, Š *pifhalko (shvéglo)* z dodanim leksemom *žvegla*, P pa ima vzporedno podpomenko *dudlja*.²⁹ Razlikuje se tudi izbira samo prevzetih poimenovanj za pastirsko torbo (romanizem *taška*, turcizem *torba*, prevzet prek drugih slovanskih jezikov, in germanizem *malha* 'usnjena torba'), vrstni pridevnik je dodan pri H in P: H *pastryrsko tafshko*, V, Š *torbo*,³⁰ P *pastirsko mavho*.³¹ Za *surovo maslo* ima H še vedno neknjižno prevzeto ustreznico *puter*,³²

²² V slovnici je naglas pri objavi H besedila popravljen v *Tkaliszhe*.

²³ SSSJ navaja za *orač* tri zastarele različice: *ratar, oratar* in *rataj*.

²⁴ V SES je navedeno, da se iz glasoslovnih razlogov ne izvaja iz pragermanščine, ampak je nemški leksem praslovanskega izvora, v povezavi z glagolom *plúžiti*.

²⁵ V SSKJ2 je zaznamovana socialnozvrstno (narečno), v SP pa časovnozvrstno (starinsko).

²⁶ *Kravar* se pojavi šele v POH (1781), *volar* pa že pri SV, pri POH pa ima le pomen 'trговец z voli'. KV ima poimenovanja *govedar, živinski pastir, č(r)ednik*.

²⁷ Izraz *ovčar* je poznan že v 16. stoletju, KV ima ob njem tudi zvezo *ovčji pastir* in *ovčji varih* poleg *čednik*, podobno kot H.

²⁸ *Piščalka* je za razliko od v starejšem knjižnem jeziku splošneje rabljenega izraza *piščal* (B16, KV idr.) v 16. stoletju zapisana le v Trubarjevi *Hišni postili* in nato pri SV.

²⁹ *Žvegla* je po SES srednjevisokonemška izposojenka, prim. v PL 'pastirska piščal' z dodano Miklošičevo razlago izvora (»prim. stvn. suegala, suegila, die Schwegel, Mik. (Et.)«), danes je to narečna (SSKJ2) ali pokrajinska (SP) vzporednica za *piščal*, ki jo ima tudi SSKP. Izraz *dudla* pozna v tem pomenu PL po Levstiku (»prim. bav. dudel, Pfeife, Flöte, Levst. (Rok.)«), v SES je *duda* v slovanskih jezikih ustreznica za *piščal* (»pslovan. *dūda 'piščal', *dūdati 'piskati' sta domnevno imitativnega izvora«).

³⁰ Izraz je pripisan v oklepaju že ob H prevodu v Kopitarjevi slovnici »(torba heisst's)«, enako pri *svinskiga hleva (fvinjaka!)* in pri *greben* »(grebenica heisst's)« (1809: 91).

³¹ Vse tri vrste poimenovanj so izkazane že v 16. stoletju: *torba* le v Bohoričevi slovnici, *mavha* v Bibliji, *taška* pa v četrtini knjižnih del (B16).

³² *Puter* in *maslo* sta izpričana že v 16. stoletju, KV ima ob *puter*, *smetena* še zvezo *razpuščeno maslo*.

ki jo V nadomesti z domačo knjižno zvezo *surovo maslo*, a kot P na drugem mestu ohranja prevzet enobesedni leksem: H *putèr is fmétene*, V *frovo maflo ali puter is fmetane*, P *srovo maslo (puter) iz smétene*. Za pripravo za izdelovanje masla imajo vsi razen Š, ki tega dela nima, romanizem *pinja*,³³ H pa še sopomenko iz nemške podstave *putrnica*: H *dela v'pínji ali v'púternizi*, V *vmede v'pinji*, P v *pinji dela*).³⁴ Sir po H delajo *is shmítka*³⁵ ali *syriszha* (*Coágulo – aus der Laab*), V od obeh poimenovanj navede le drugega (*s firsham*), po P pa se sir dela *iz kisliga mleka* (*aus der geronnenen Milch*, PL 'skuta').

Primerjava izrazja v vseh štirih prevodih, omejena na pet skupnih razdelkov, tematsko vezanih na kmetijske panoge/dejavnosti, pomembne za Slovence, izkazuje naslednje ugotovitve:

- a) prevladuje ujemalno knjižno besedje in izrazje slovanskega izvora: *vpreči vole/voli, lemež* (Š *železo*), *črtalo, plug, (delati) brazde, sejati, seme, povleči/povlačiti z brano, žeti, srp, žito, snop, mlatič* (Š *mlatci*³⁶), *mlatiti, cepce, (z)vejati, kosec, seno, trava, kosa* (ni pri V), *pokositi, grablje, vile, kopicce, voz, senica; gnati, pasti, živina, (pastirska (V, P)) palica, rog, pitati (svinje), molze, ovce, volna, sir; matica, rojiti, roj, panj, satovje, vosek; lan* (Š *lén* (*lan*)),³⁷ *konoplja* (P *konopnina*), *treti, trlica, greben, pezdir*³⁸ (z variantami H *pizdirji*, Š *pezdér*, P *pezdérje*), *presti, predica, preja, predivo* (vrste so: *platno, pražnje* (H, Š, P še *čisto*, H še *omikano*), *ohlánce* (PL mn. *ohlanice* po Cigaletu), *hodnik* (POH, PL 'grobo platno'), H, V *koželj* (*Colus – Spinnrock*),³⁹ *trlica, preslica, kolovrat, vreteno* (P še *vrtavka – der Einspan oder Wirbel*)), *klobčiči* (H tudi *klobki*, Š le *klopki*), *štrene* (H *štrenje*), *motovilo* (H *tkalšku m.*); *snuti* (P *osnuti*), *sukati, mikati* (P *omikati*), *statve* (razen Š), *sukno*,⁴⁰ H *suknjar*, V, P *suknar* ipd.;
- b) deloma je le izrazno razlikovalno (glasovno, oblikovno (v spolu in številu), besedotvorno): H *odko*,⁴¹ V *otko*, Š z *odkoj*, P *otiko*;⁴² H *plužni ročaj*, V, Š,

33 Ima jo šele POH (1781), *putrnica* pa se v tem pomenu ne pojavi v nobenem viru.

34 V navaja tudi ustrežnejši glagol *vmesti*.

35 *Žmitek* se pojavi že v Megiserjevih slovarjih (B16), v KV nastopa v drugem pomenu ob sopomenki *sirovka*, ki je tudi ob *sirišče*, v PL ima pomen 'usirjeno mleko', enako v SSKJ2 z narečno oznako. *Sirišče* je po SSKJ2 agronomski izraz za »snov za usirjenje mleka«, kar ustreza H pomenu.

36 Besedotvorna sopomenka *mlatec* je po SSKJ2 narečna.

37 Š ima na prvem mestu štajersko glasovno dvojnico *lén*.

38 SSKJ2: »oleseneli deli stebelc lanu, konoplje, ki se pri trenju ločijo od vlaken«.

39 SSKJ2: **koželj**: »etn. rogovilicam podoben del kolovrata, na katerega se natakne kodelja«. P ima za *Rocken* kar *preslica* (SSKJ2: »lesena priprava, na katero se pritrdi preja pri ročnem predenju«), sopomenki sta tudi pri Komenskem (1685: 119) *k Kuželi (praslice)*, H pa navaja, da je na preslico nataknen *koželj* in je torej del preslice. V del besedila s preslico izpusti.

40 SSKJ2: »gropa, debela, polstena volnena tkanina [...]«.

41 Glasovne razlike so podčrtane, besedotvorne okrepljene.

42 Iskanje pravega poimenovanja pri H lahko spremljamo pri delih pluga: pri *plužno strgačo* (v tem pomenu le PL) pripiše *odko* (zapis z *d* je hiperkorekcija (dodal recenzent)), ki je bila sprva navedena v zgornji vrstici kot sopomenka za *plužni ročaj* ter nato prečrtana in za-

P *ročnike*;⁴³ H *Ta tkalič*, V *Tkalič (tkalec, tkáč)*, Š *Tkálec*, P *Tkavec*; H *Ženc*, V *žnec*, ali *žnica*, Š *ženci inu žnice (žènice)*, P *ženjice*;⁴⁴ H *ovčji pes*, V, Š *pes*, P *ovčarski pes*; H *podnužnice*, V, P *podnožnike*; H, Š, P *votek*, V *lotik (der Eintrag)*;⁴⁵ H *osnutik*, V *snutik*⁴⁶ ipd.; H *véalnico ali vélnico*, Š z *vejnicoj*, V, P *vevnico*;⁴⁷

- c) pomensko ujemalni izrazi se korensko razlikujejo (časovnozvrstne, izvorno različne sopomenke, pomensko širši, nadpomenski ali ožji, vzporednopomenski izrazi:
- ca) neprevzeti: H *gručé*,⁴⁸ V *kepe* ali *nakopitena perst*, Š *grude (ino navaleno jilovico)*, P *grude*; H *bodeče ogrlje ali greben (za pse proti volkovom)*, V *grebenico*, Š z *grebenicoj (z bodečim ogrljom)*, P *bodečo gradanico ali grebenico*;⁴⁹ H, P z nadpomensko *čedo*, V *dróbnico*, Š *ovce*; H *svinje*, V *prasce*, Š *svinje s prascmi*, P *prešiči*;⁵⁰ H *železni greben (ferreo – eysernen Hechel)*, V *mikavnik*, Š *greben (omikavnica)*, P *greben (der Hechel)* – izraz *greben* je dvopomenski, saj pri V in P nastopa pri predilstvu in tkalstvu za dva različna predmeta (*der Hechel* in *der Weberkamm*),⁵¹ za drugega (*pectine – mit dem Weberkamm*) zato H uporabi izraz *brdo*, kar se ujema s češkim izrazom pri Komenskem (1685: 121), ostali pa navajajo *greben*; za *Liciis – mit den Zotten*⁵² pa H zato pusti prazen prostor,⁵³ V ima sopomenki z *brdmi (z obnitmi)*, P z *brdi*, češki ustrezni (prav tam) sta *Hrebenem (Nitelnicem)*;
- cb) prevzet v H, neprevzet/prevzet/s prevzeto sopomenko za domačim v V,

menjana s *klejšče* (pripis s temnejšim črnilom). Po SSKJ2 je *otka* »orodje za odstranjevanje prsti, plevela s pluga«. Zapisana je že v Megiserjevih slovarjih (B16).

- 43 *Ročnik* je v SSKJ2 narečna različica za splošni pomen 'držalo, ročaj', za *Pflugsterze* ima PL *ročaj* in *ročnik* po Murku in Cigaletu.
- 44 Prevodi se razlikujejo po narečnih glasovnih variantah za sodobni knjižni obliki *žánjec* in *žanjica*; V in Š upoštevatva oba spola, H in P le moškega oz. ženskega, tudi v rabi števila ni enotnosti. H oblika *ženc* se pojavi že v Megiserjevih slovarjih, V oblika *žnec* je značilna za vzhodnoslovenski prostor (Murko v PL, SSKP), *ženjec/ženc* (ki je lahko tudi naglasna dvojnica, pri PL le *žənəc, -nə*) je ob koncu 19. stoletja še splošna (v PL je pri *žanjec* nadrejena oblika *ženjèc*, pri *žanjica*, ki jo imata le POH in SSKJ2, pa je kazalka h glasovno upravičeni obliki *ženjica*).
- 45 SSKJ2 **votek**: »tekst. nit, ki se vtke prečno med podolžne niti tkanine«. Zapis z *l* je hiperkorekcija (dodal recenzent).
- 46 SSKJ2: »snutek, osnutek, osnova: tekst. sistem vzporednih niti, ki so na statvah vzdolžno napete«.
- 47 SSKJ2: »nekaj lesena, lopati podobna priprava za vejanje; velnica«, B16 ima vse tri različice (*velnica* v šestih delih, *vevnica* le v Megiser 1592, *vejalnica* v Juričič 1578), *vejnica* je le v PL (dolenjsko).
- 48 *Gruča* (v SSKJ2 v 2. pomenu »gruda«) je izkazana v tem pomenu v B16.
- 49 Oba izraza ima SSKJ2.
- 50 Pri H so *svinje* skupni izraz za današnja izraza *prašiči* in *prasci* (slednji danes ekspresivno (SSKJ2) oz. pešajoče (SP)); prva dva sta že v B16 (*prešič*, *prašič* le pri Megiserju), *prasec* pa šele v KV, pri Š pa se *svinje* nanašajo le na samice.
- 51 KV ima za *pecten* štiri izraze: *glavnik*, *greben*, *mikalnik*, *gradaša*. Zadnji je prevzet iz romanskih jezikov (staroitalijansko) (ESSJ I: 168). V SSKJ2 je *greben* del stavov: »tekst. del bila, ki drži osnovne niti v določenem razporedu«.
- 52 SSKJ2 **brdo**²: »tekst. priprava na statvah za premikanje osnovnih niti navzgor in navzdol«; **mikalnik**: »tekst. stroj za razčesavanje, uravnavanje prediva«.
- 53 Na manjkajoči izraz je opozoril že Kopitar (1809: 95) ter navedel *brdo* in *obniti*.

- neprevzet v P: H v *te žakle*,⁵⁴ V v *vreče ali žakle*,⁵⁵ P v *vreče*; H *majerza*, V *pastarica*, P *kravja dekla*; H (molze) *nad mlejšno kábelco*, V v *žehtar*, P *nad molznjakam*; H *iz goveskih štall*, V, Š, P *iz hleva*;
- č) so (pokrajinsko) razlikovalno enakopomenski:
H *omikálišče ali predivu (proč pride)*, V *hodnik (ločijo)*,⁵⁶ Š *trjače* (= PL vzhodnoštajersko po Cafu), P *tulje*,⁵⁷
H *tkalšku kolu*, V *šipno vratilo*, P *vratovilo (Garn od Weberbaum)*,⁵⁸ H *po prgiščah – V pestí (95) – Š v šake*⁵⁹, P *v pestí*,⁶⁰ H, V *sualnica* (H še *ladjica*) ‘čolniček’,⁶¹ Š *špola*, P *snuvalnica (Weberspuhl)*;
- d) H ima več sopomenskih izrazov, besedne zveze so lahko kalkirane po nemščini: *nit ali prejo (Filum – den Faden)*, V, Š, P *nit*; H *tkalški stol ali statuve (in Textrino – auf dem Weberstuhl)*, V, P *statve*; H *garnik, garmprat*,⁶² ali *na motavilu (alabrum – Haspel)*,⁶³ V *motavnik*, Š *mahalo*, P *motovilo*,⁶⁴
- e) splošni glagol je pri V in P nadomeščen s strokovnim:
H (lan) *v’údo namočiti*, V *goditi*, Š *namočiti*, P *pogoditi*; H (platno) *gostu delati*, V, P *gostiti*.

3.2 Ujemanje in izmenjava izrazov med Hipolitovim in Potočnikovim prevodom

Primerjava leksemov iz drugih razdelkov, ki jih V in Š ne vsebujeta, pa je v 150 letih izkazala posodobitev izrazja in potrdila večinsko zamenjavo ali opustitev prevzetih leksemov z izvorno slovanskimi ter izpričala samostojnost P prevajanja. Kjer so pri H navedene pokrajinsko specifične sopomenke, je pri P uporabljen le

54 Okrepljeno so označene prevzete sestavine.

55 *Žakelj* poznajo vsi starejši viri in je pogovorna ustreznica za knjižno *vreča*, ki jo usloviri šele POH, PL pa jo označi kot novoknjižno.

56 SSKJ2: »etn. grobo, ročno tkano platno«.

57 H ni poznal ustreznega izraza, zanj značilno obrazilo *-išče* je raznopomensko, tu v pomenu ‘omikano odpadno predivo’, Š izraz *trjače* navaja le PL kot vzhodnoštajerski po Cafu. Po SSKJ2 je *tulje* narečno »najkrajše, najslabše predivo« za sodobno knjižno ustreznico *potirek*. PL ima različici *tulje* in *tule*, prva je nadrejena in širše zastopana.

58 SSKJ2 *vratilo*: »tekst. navijalni valj na ročnih statvah«.

59 *Šaka* je narečni izraz v Beli krajini in proti vzhodu ob hrvaški meji za *pest, dlan, prgišče* (SLA1, komentar in karta V040 prgišče, V027 pest).

60 SSKJ2 razlaga *prgišče* kot »prostor med ukrivljenimi prsti in upognjeno dlanjo« in »količina česa, kar se lahko drži«, kar je tudi sopomensko s *pest*. H in V po predlogi ne navajata poimenovanja za »zvit šop bilk, slame za vezanje snopov« (SSKJ2), imata ga Š: *s povéslami* (237) in P: *44. s poréslam (Garbenbande)*. PL ima še glasovno dvojnico *poreslo*, ki jo izvaja po Miklošiču iz *povreslo* (stsl. *-vrésti, binden*), pozna jo tudi POH (1781).

61 SSKJ2 *sualnica*: »nar. zahodno priprava na statvah za vnašanje votka med osnovne niti; čolniček«.

62 Germanizem (»*Isln. *garnpret* m ‘motovilo’; nato po asimilaciji *n* na *p* nastalo **garmpret* in vokalni harmoniji *garmprat*. Izposojeno iz bav. avstr. **garnpret* za nvn. *Garnbrett* ‘motovilo’ (Striedter-Temps 1963: 127; Bezljaj 2003: I, 448)« (NESSJ, geslo *garmprat*) ima že Alasia (1607) in kasneje Pohlín. Za opozorilo se zahvaljujem recenzentu oz. recenzentki.

63 SSKJ2 *motovilo*: »teh. priprava ali del stroja za navijanje in odvijanje preje«. Za *garnik* ‘motovilo, vreteno za navijanje preje’ prim. ESSJ I: 139, ki predvideva nasprotno od Striedter-Temps »podedovano osnovo iz ide. *ger-, sukati, plesti“«.

64 KV ima za *alabrum* in *licium* poimenovanje *tkalčje vratilo* (gl. op. 59).

en knjižni leksem:⁶⁵ npr. H 55. *Bandíba*,⁶⁶ *Térganje Tergátva* – P 54. *Tergatev*.

H je v primerjavi s P pogosto izbral več sopomenskih ali dvojničnih izrazov, kar potrjuje njihovo neustaljenost ali njegovo težnjo po nizanju različnih izrazov za isti denotat, P redkeje uporabi ustaljene prevzete lekseme: npr. H 62. *šhufhtar*, *zhevlar*, *šhúlinar*, P 61. *čevljar* (*Der Schuster*); H 63. *Ta Zimpèrman*, P 62. *Tesár* (*Der Zimmermann*); H 44. *is šhtérnami*, P 43. *vodotoči*;⁶⁷ H *flanze*, P *sadike*;⁶⁸ H *is šrangami ali s plankami*, P *rimeljni ali deskami (plankami)* (*Stacketen oder Planken*). Tudi nekatere H izrazno, besedotvorno in korenisko razlikovalne izpeljanke slovanskega izvora se ne ohranjajo: npr. H 44. *drivéšsar* v *púngertu*, P 43. *Sadni vertnar* v *sadovniku*.⁶⁹ H uporablja več besednozveznih leksemov, tudi z enobesedno izpeljanko (npr. H 44. *iz luštnimi lupami*, P 43. *šotori*; H 45. *s'lejvo rokó ali s'levízo*, P 44. *z levo*).

Ujemanje in razlikovanje naj tipološko osvetli še prikaz leksike v enem razdelku (H 51. *Tyzhji Lov*, P 50. *Ptičji lov*):

- a) ujemanje: *vabiti*, *vabnik*⁷⁰, *uta*, *mreža*, *precep*;⁷¹ *se zadavijo*;
- b) prevzet izraz zamenja domač: H v *foglovžih*, P v *kletkah* (H ima tudi izraz *kletka*, sopomenski s *precep*: *s precepom ali s kletko* (*Decipula – Vogelschlag*), P *na precep ali zapadko lovi*);⁷²
- c) več izrazov pri H zamenja en izraz pri P: H *Tičar*, ali *Tičji Lovic*⁷³ (*Auceps*

65 Drugod občasno navaja dve (tudi vzporedni podpomenki) kljub eni nemški ustreznici: 55. *v kadi (hladivnice) – in Kufen*, v *škafiš (golidah) – mit Gelten*, 56. *taljarje ali ploščice – die Teller*, 83. *jadra ali vetrila – die Segel, zastava ali bandero – die Flagge* ipd.

66 To glasovno podobo romanizma ima samo H, SSKJ16 ima poleg le pri Dalmatinu izpričane različice *bandima* ob domačih *branje* in **bratev* še pri njem in v *Hišni postili* zapisano *mandiba*, v Registru 1584 še *bandiva*; KV ima *bendima* ob slovenskih (*grozdja*) *trganje*, *branje*. Sodobni leksem *trgatev* z oblikovno varianto *trgatva* ima že Dalmatinova *Biblija*, prvega tudi Trubar (1577) (B16), nato šele PL.

67 Germanizem *šterna* 'vodnjak', ki ga ima H tudi v naslovu 73. razdelka (*Shtjerne*), kjer je *j* dopisan s temnim črnilom, v besedilu petkrat zapisan brez *j* (tako tudi v obeh delih slovarja) in le dvakrat z *j* (dolenjska glasovna sprememba *ie* za *i* ali *e* ob *r* (po potrditvi Vere Smole)), pri P zamenjan z *vodnjaki – die Brunnen*, imajo vsi starejši viri in je še živ v govornem jeziku, pri P ga zamenja zloženska *vodotoč*, ki ima v PL in SSKJ2 drugačen, danes zastarel pomen 'vodni kanal, struga'.

68 Germanizem pozna že B16, KV ima *sajenica*, izpeljanko *sadika* pa šele PL po Ravnikarju in Murku.

69 *Drevesar* v virih na Franu ni izkazan in je lahko H tvorjenka ali narečna beseda, nemška izposojenka *pung(e)rt* je izpričana v B16, pri SV in PL še variantno *pungrad/pungrat*, PL ima različici *sadovnik* in *sadovnjak* (nk.), prva je po SSKJ2 zastarela.

70 V SSKJ2 je samostalnik lovski izraz s pomenom »ujeta žival, navadno ptica, s katero se privabljajo druge živali«; izkazan je šele v PL, v B16 *vabec*.

71 B16 (Korpus16: *tizhji precep*), KV, SV v primerjalnem frazemu *vpiti kot ptica v precepu*, POH »na enem koncu preklana trstika, steblo za lovjenje ptic«.

72 Pri P preseneča ohranjanje starejšega besednega reda pri stavi povedka v sedanjiku na koncu stavka za drugimi stavčnimi členi, ki se ujema z nemško predlogo, pogosto pa tudi ne, npr. »Der Weber *zettelt* das Garn *an*, und *rollet* es auf den Weberbaum – Tkavec prejo *osnuje* in jo na vratovilo *navije*«.

73 H ima začetno besedilo (*en tyzhjar, ali Tyzhji Lóviz*) prečrtano zaradi spremembe nemškega besedila, pri prepisu je izpustil nedoločni člen in prekrizal naglas.

- *der Vogelsteller od Vogelfanger*),⁷⁴ P *Tičar (der Vogelsteller)*; H *postavi zanke ali zadrge*, P *nastavi zanke*; H *posiple to špižo ali žier*, P *natrese vabe*;⁷⁵ H *padajo na zemljo (prečrtano) ali cejpajo na tla*, P *na tla padajo*; H *natakne limance ali limane mreže na eno lovno ranto*, P *natakne limanc* (H, P *Leimruthen*) *na kol* (H, P *Leimstange*); H *napravi en prostor, pod ali terišče (aream – einem Lockherd)*, P *gumno*⁷⁶ *napravi*; H *po teriščih*, P *po gumnu*;
- č) pri H je samostalniška zveza, pri P pa je določilo izpuščeno: H *te tičje mreže*, P *mrežo*;
- d) H ima glagol v ožjem pomenu, P v splošnejšem: H *se zadrgujejo*, P *se love*;
- e) raba sopomenskih raznokorenskih glagolov: H *reztegne*, P *nastavi (mrežo)*; H *zamotajo (svoje perje)*, P *zapletajo (perutnice)*;
- f) glagol z odvečnim smernim prislovom zamenja drug enobesedni glagol oz. istopodstavnini glagol s predpono: H *se doli spuste*, P *(na vabo) sedajo*; H *proč zleteti*, P *odleteti*.⁷⁷

4 SKLEP

Leksikalne spremembe med prevodi so pogojene časovno in prostorsko ter so v starejših virih bližje govorjeni zvrsti jezika, z več sopomenskimi poimenovanji za isti denotat. Hipolit izrazno ohranja dolensko narečno osnovo ter ima ob vrsti domačih več prevzetih in besednozveznih izrazov kot ostali prevodi. Njegov prevod petih razdelkov *Sveta v slikah* je vzorčno prikazan med zgodovinskimi besedilno zgoščenim prevodom v knjižni normi prve polovice 19. stoletja brez dolenskih prvin, zato so ju gotovo poznali tudi kasnejši prevajalci. Vodnik nadomešča prevzete lekseme z ustrezniciami slovanskega izvora, uvaja besedotvorno ustaljene mlajše izraze, mestoma dodaja sopomenke, pa tudi druge uveljavljene germanizme. Šmigoc se opre na Vodnikovo priredbo in jo le delno vključi v besedilno obsežnejše štiri tematske sklope ter na vseh ravninah prilagaja vzhodnoštajerskemu jeziku. Potočnik se v 140 let mlajšem prevodu v teh poglavjih odloča za po en sam knjižni izraz brez (narečnih) sopomenk in različic, pri njem pa je pogostejša stava povedka na koncu stavka, tudi neodvisno od nemške predloge. Izraze glede na predhodne vire delno besedotvorno posodobi in odpravi različice, ob opustitvi bohoričice pa ohranja tudi v izdaji iz l. 1858 značilnosti knjižnega jezika prve polovice 19. stoletja (npr. *čednik*, *z rogam*, *ovčarskiga*). Prevajalsko ne kaže odvisnosti niti od Vodnikove priredbe niti od Hipolitovega prevoda, od katerega se tudi v drugih poglavjih razlikuje po deloma drugačnem, strnjenem nemškem besedilu in takšnem slovenskem prevodu.

⁷⁴ Podobno sta v nemščini sopomenski zloženki, pri H pa je prva izpeljanka.

⁷⁵ H ima *vabiti*, nima pa *vaba*, ampak *hrana* in *žier* zaradi pomenske razlike v predlogi (H *esca – das Aas* 'mrhovina', P *Lockspeise*).

⁷⁶ SSKJ2: »prostor, kjer se navadno mlati«.

⁷⁷ Zaradi prostorske omejitve bodo leksika Hipolitovega prevoda, tudi primerjalno s Potočniko-
vim, ter prevodoslovnimi vidiki podrobneje obravnavani v drugem prispevku.

VIRI IN LITERATURA

- Ahačič 2012** = Kozma Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758)*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.
- Ahačič (ur.)** = Kozma Ahačič (ur.), *Slovenske slovnice in pravopisi, različica 1.0*, www.fran.si/slovnice-in-pravopisi.
- Bačer 2020** = Karel Bačer, GAIGER, Janez Adam. (1667–1722), *Obrazi slovenskih pokrajin*, Kranj: Mestna knjižnica, 2020–, <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/hipolit-novomeski-gaiger-janez-adam/>.
- Benedik 1994** = Metod Benedik, Kapucini v Novem mestu, *Zgodovinski časopis* 48.2 (1994), 195–216.
- Bečková 1989** = Marta Bečková, Rozšíření spisů J. A. Komenského v Evropě v 17. a 1. polovině 18. století a slovníký text Orbisu, v: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, ur. Aleksander Skaza – Ada Vidovič Muha, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989 (Obdobja 9), 423–431.
- ESSJ I** = France Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika I: A–J*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976.
- Fran** = *Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, 2014–, različica 8.0, www.fran.si (20. 5. 2022).
- Glaser 1894** = Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva I*, Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1894.
- HDT 1711–1712** = Hipolit Novomeški, *Dictionarium trilingue ex tribus nobilissimis Europae linguīs compositum. In anteriori parte latino-germanico-sclavonicum in posteriori parte germanico-sclavonico-latinum*, 1711–1712, <https://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-UZIRC8O2>.
- Ilešič 1900** = Fran Ilešič, Komenskega »živi abecé« v slovenskem jeziku, *Popotnik* 21.5 (1900), 156–158.
- Ilešič 1902** = Fran Ilešič, *O pouku slovenskega jezika, njega dosedanje smeri in bodoča naloga*, Ljubljana: Slovenska Šolska Matica, 1902.
- Kidrič 1928** = Francè Kidrič, Hipolit (1667–1722), v: *Slovenska biografija*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi231720/#slovenski-biografski-leksikon>. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon 3: Hintner – Kocen*, ur. Izidor Cankar et al., Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka, 1928.
- Komenský 1685** = Jan Amos Komenský, *Joh. Amos Comenii Orbis sensualium pictus quadrilinguis*, Leutschoviae: Brewer, 1685.
- Komenský 1686** = Jan Amos Komenský, *Joh. Amos Comenii Orbis sensualium pictus [...]*, Noribergae sumtibus Michaelis & Joannis Friderici Enderorum, 1686.
- Kopitar 1809** = Jernej Kopitar, *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Ljubljana: W. H. Korn, 1809. – Gl. Ahačič (ur.).
- Lah 1915–1919** = Ivan Lah, Pater Hipolit in njegov »Orbis pictus«, *Popotnik* 36.1 (1915), 22–30, 36.2, 74–79, 36.3, 188–192, 36.4, 188–192, 36.5, 227–231; 37.1 (1916), 17–22, 37.2, 54–59, 37.3, 110–113, 37.4, 140–144, 37.6, 238–240; 38.1 (1917), 16–22, 38.2, 61–67; 39.1–3 (1918), 50–57, 39.4, 112–116, 39.5, 149–151, 39.6, 180–182; 40.2 (1919), 48–56, 40.3, 81–84.
- Leeming 1991** = Henry Leeming, Some textological and lexicological Aspects of Fr. Hipolit's Version of Komenský's Orbis Sensualium Pictus, *Razprave SAZU XIV* (1991), 185–211.
- Leeming 1996** = Henry Leeming, Calques of Latin and German Provenance in Fr. Hipolit's Slovene Version of Komenský's Orbis Sensualium Pictus, *Razprave SAZU XV* (1996), 47–64.
- Marn 1884** = Josip Marn, *Jezičnik: Knjiga Slovenska v XVIII. veku* 22, Ljubljana: Natisnil in založil Rudolf Milic, 1884, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-ZNOR0IFS>.
- NG** = Narodna galerija, *Zbirke 1600–1700, Hans Georg Geiger von Geigerfeld – Sv. Jurij v boju z zmajem*, Ljubljana: Narodna galerija, <https://www.ng-slo.si/si/stalna-zbirka/1600-1700/>.
- Potočnik 1849, 1858** = Blaž Potočnik, *Grammatik der slowenischen Sprache*, Ljubljana: Jožef Blaznik, 1849, 1858.
- Rupel 1951** = Mirko Rupel, Prispevki k protireformacijski dobi, *Slavistična revija* 4.3–4 (1951), 238–243.

Smolik 1990 = Marijan Smolik, Hipolit Novomeški, *Enciklopedija Slovenije* IV, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, 24.

SSKJ16 = Kozma Ahačič idr., *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja: A–D*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021 (Zbirka Slovarji).

Šmigoc 1812 = Janez Leopold Šmigoc, *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre*, Grätz: Aloys Tusch, 1812.

Štrekelj 2012 = Karel Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva* I–II, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.

SUMMARY

The Lexicon of Hippolytus's Translation of *Orbis pictus* (1712) Compared to Later Partial Slovenian Translations

The Capuchin friar Hippolytus of Novo Mesto (*Hippolytus Rudolphswertensis*)—a religious writer, lexicographer, and grammarian (Novo Mesto, 1667 – Kranj, 1722), as well as the leading figure of Slovenian philology in Carniola in the 1710s—was also the first to translate into Slovenian the advanced picture dictionary *Orbis sensualium pictus* (1658) by the Czech philosopher, theologian, and pioneer of modern educational science John Amos Comenius (1592–1670). This year marks the 430th anniversary of Comenius's birth. Hippolytus's unnamed translation of *Orbis sensualium pictus* can be found among the supplements to his extensive trilingual print-ready dictionary (1711–1712), and its seventy-five pages in Latin, German, and Slovenian contain all 150 sections of the volume with names for the basic conceptual world, a conclusion, and an alphabetical list of chapters.

This article examines the (dis)continuity of Hippolytus's vocabulary in later partial translations from the first half of the nineteenth century: in an improved sample translation of five chapters (agriculture, livestock production, beekeeping, spinning, and weaving) by Valentin Vodnik in Jernej Kopitar's *Grammatik der Slavischen Sprache* (1809); in the expanded selection of four sections by Johann Leopold Šmigoc (1812); and in ninety-five selected items by Blasius Potočnik (1849, 1858), as well as in modern (non-)standard language. In addition to the updated norm of the central Slovenian standard language and the introduction of eastern Styrian elements by Šmigoc, Hippolytus's Germanisms are mostly eliminated, and the traditional ones are merely included as synonyms, whereas (calqued) phrasal terms are substituted with single-word terms. Due to the instability of the terms, Hippolytus often cited roots and word-formational synonyms, whereas Potočnik translated according to a partially different German template and usually limited himself to a single term.